

ze szczególnym zaakcentowaniem początków świąt paschalnych. To dzieło, które ma się ukazać, stanowić będzie swego rodzaju testament Autora dla swoich słuchaczy i kolegów, dla których jego Pascha nadeszła wcześniej niż tego oczekiwało grono jego znajomych i przyjaciół.)

Wielką zasługą profesora Hansjörga Auf der Maur jest jego wkład do twórczego i głębszego zrozumienia liturgii poprzez badanie historycznych źródeł wspólnych wszystkim chrześcijanom i podejmowaniem na tej płaszczyźnie dialogu z braćmi odłączonymi.

Niech dobry Bóg i Pan nasz Jezus Chrystus da mu udział w liturgii niebiańskiej, dla której, w jej ziemskim wymiarze, prof. H. Auf der Maur żył i niestrudzenie pracował.

Kraków

KS. JAN JÓZEF JANICKI

R E C E N Z J E

Ks. WALDEMAR CHROSTOWSKI, *Biblijny Izrael — dzieje i religia*, Prymasowskie Wydawnictwo „Gaudentinum”, Gniezno 1998, s. 201.

Z inicjatywy ks. prof. dra hab. Henryka Muszyńskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, od roku 1994 grupa polskich biblistów, skupionych wokół Gniezna i Poznania, prowadziła w „Radio Maryja” katechezy poświęcone zagadnieniom z zakresu wstępu ogólnego do Pisma Świętego. Wszystkie wygłoszone wcześniej katechezy zostały opublikowane przez Prymasowskie Wydawnictwo „Gaudentinum” w Gnieźnie w serii *Radiowa Katecheza Biblijna*. Ostatnim, dziesiątym tomem całego zbioru jest publikacja ks. prof. dra hab. Waldemara Chrostowskiego z Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Składa się na nią dwanaście katechez, jakie wygłosił on w „Radio Maryja” ze studia w Gnieźnie w dniach od 20 lipca do 12 października 1996 r. Ponieważ audycje radiowe połączone były z dyskusją „na żywo”, w książce znalazły się również pytania słuchaczy i odpowiedzi profesora. Pewnym brakiem jest rezygnacja z przedmowy czy wstępu do publikacji.

Treść katechez pod tytułem *Biblijny Izrael — dzieje i religia* obejmuje bardzo długi okres historii: od 1850-1700 r. przed Chr. do 70 r. po Chr. W tych ramach czasowych Autor wyodrębnia dwa zasadnicze etapy dziejów biblijnego Izraela: okres przedwygnaniowy i powygnaniowy. Tym, co oddziela od siebie obydwie okresy historii jest wygnanie babilońskie (lata 587-539 przed Chr.). Prezentacja poszczególnych okresów dziejów biblijnego Izraela ogranicza się do ich bardzo

związłego ujęcia, ale jednak na tle szerokiego kontekstu geograficznego i kulturowego. Prof. Chrostowski wykazuje w tym niezwykłą wiedzę i umiejętności tworzenia syntezy z olbrzymiej ilości faktów i wątków. Po ogólnej prezentacji danego okresu dziejów Izraela, w kilku kolejnych katechezach omawiana jest specyfika religii w tym czasie. Autor wraca więc w nich do najważniejszych mechanizmów dziejowych, które wpływały na przebudowę i charakter religii Izraela; zwraca uwagę na formowanie się ksiąg świętych, sposób ich czytania i komentowania; wskazuje też na konsekwencje przemian dziejowych, które do dziś mają wpływ na tożsamość religii żydowskiej i chrześcijańskiej. Takie ujęcie dziejów i religii biblijnego Izraela jest niezwykle interesujące, a przy tym nowatorskie. Pytania słuchaczy, choć czasem dalekie od tematu katechezy, poprzez odpowiedzi prelegenta tkwią mocno w kontekście całego cyklu wykładów.

Pierwsza katecheza w mistrzowski sposób ukazuje dzieje Izraela przedwygnaniowego, na które składa się siedem etapów: okres patriarchów, niewola w Egipcie, wyjście i wędrówka przez pustynię, okres sędziów, okres zjednoczonej monarchii, okres podzielonej monarchii, królestwo Judy. W dalszych trzech katechezach ks. Chrostowski zwraca uwagę na te zjawiska, które miały szczególny wpływ na religię. Omawia kolejno: zjawisko profetyzmu, przejście od sytuacji wygnania do diaspory i przebudowę życia religijnego wokół ksiąg świętych.

Tematem piątej katechezy jest drugi okres dziejów biblijnego Izraela, po wygnaniu babilońskim: od 539 r. przed Chr. do 70 r. po Chr. Po ogólnej prezentacji dziejów w tym okresie historii, z zaznaczeniem najważniejszych jego etapów, następują katechezy, które omawiają charakterystyczne zjawiska, jakie miały wpływ na kształt religii Izraela w czasach Jezusa i początków chrześcijaństwa. W tej serii katechez Autor kolejno omawia: narodziny judaizmu, zjawisko i naturę targumizmu (Biblia Aramejska), powstanie Biblii Greckiej oraz znaczenie midraszów. Podprowadzając pod chrześcijaństwo, ks. Chrostowski ukazuje mesjański wymiar całego Starego Testamentu i specyfikę służby Bożej w czasach Jezusa, a w ostatniej katechezie porusza dramat przejścia od wiary żydowskiej do chrześcijańskiej.

Z tekstu poszczególnych katechez jak również z odpowiedzi udzielanych słuchaczom widać zamiar Autora, by obalać stereotypy, jakie nagromadziły się wokół historii i religii biblijnego Izraela. W ten sposób katechezy stają się doskonałą pomocą w dialogu chrześcijańsko-żydowskim. Uwzględniając uwarunkowania religijne, duchowe, liturgiczne, językowe, obyczajowe, kulturowe i społeczne biblijnego Izraela, pozwalają lepiej poznać i zrozumieć judaizm i chrześcijaństwo w ich wzajemnych relacjach. Pomaga w tym aktualizacja, o której nie zapomina Autor katechez. Znajdziemy w nich również wiele interesujących uwag na temat roli i znaczenia Pisma Świętego, jego czytania, interpretowania i rozumienia. Książka może nauczyć właściwego podejścia do Biblii, by bardziej docenić jej rolę w za-

chowaniu tożsamości religijnej na wzór biblijnego Izraela. Można ją polecić jako obowiązkową lekturę wszystkim, którzy zabierają się za lekturę Biblii, oraz chcą zrozumieć judaizm i specyfikę chrześcijaństwa. Książka będzie pożyteczną lekturą nie tylko w rękę człowieka wierzącego, ale również niewierzącego. Każdemu pomoże zrozumieć wiele realiów współczesnego świata, pozwoli na właściwe ustalenie wielu trudnych kwestii i problemów współczesności. Jej lektura może być dobrym przygotowaniem do przeżycia spotkania religii monoteistycznych w ramach Jubileuszu Roku 2000.

Książka ks. Waldemara Chrostowskiego *Biblijny Izrael — dzieje i religia* stanowi wspaniałe dopełnienie całej serii katechez biblijnych w „Radio Maryja”. Należy ufać, że były one jedynie wprowadzeniem do dalszej systematycznej „lectio divina” całej Biblii.

Przemysław

KS. STANISŁAW HAREZGA

KS. TADEUSZ BRZEGOWY, *Księgi historyczne Starego Testamentu (Academica 32)*, Biblos Tarnów 1999, s. 333

Jeden z egzegetów Starego Testamentu obdarzył nas nową pozycją z zakresu wstępów do poszczególnych części pism starotestamentalnych. Po psalmach i innych pismach, prorokach (I-II) i Pięcioksięgu, przyszła kolej na księgi historyczne. Jak poprzednie części, tak i ta odznacza się dużą fachowością, solidnością i oryginalnością.

Dzieło to składa się z dziewięciu rozdziałów, poświęconych kolejno pojedynczym księgom czy grupom ksiąg. Każdorazowo podane są wszechstronne i wyczerpujące informacje, potrzebne do zrozumienia ksiąg jako zjawiska literackiego, a szczególnie do uchwycenia ich przesłania teologicznego. Dużą wrażliwość wykazuje autor na problematykę związków poszczególnych pism z historią. Uprzedza on w ten sposób pytania, jakie może mieć czytelnik przy tekstach drażliwych nie tylko z punktu widzenia historycznego, ale i moralnego. W kilku pierwszych rozdziałach spotkamy egzegezę jakiegoś ważnego ze względów historiozbowczych tekstu. Trochę szkoda, iż tego dobrego zwyczaju autor nie podtrzymał w rozdz. 7-9, gdzie przedstawia Księgi Ezdrasza i Nehemiasza, Rut, Judyty, Tobiasza, Estery i Księgi Machabejskie.

Omawiana pozycja nie zawiera żadnego wstępu, lecz od razu daje ogólne omówienie Dzieła Deuteronomistycznego. Jak już ogólnie wspomniano, dużo tu solidności i erudycji. Charakterystykę wspomnianego Dzieła przedstawił autor w zasadzie na podstawie badań egzegetów niemieckojęzycznych. Dla całości obrazu warto by jednak uwzględnić trochę inne spojrzenie na powstawanie ksiąg proroków wcześniejszych — jak je nazywa tradycja żydowska — mianowicie hipote-